

ORGLICE

TOMAŽ RAUCH

Prispevek je oblikovan kot kratek povzetek in pregled tistega, s čimer so se seznanjali udeleženci seminarja oz. delavnice, ki je na Šmartnem na Pohorju potekala v okviru državnega srečanja pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž 5. novembra 2005.

Podatki o tem, kdo in kdaj je orglice izumil, se v literaturi, blago rečeno, razlikujejo, bolj natančno zapisano pa o tem vlada v enciklopedijah prava zmešnjava. Ampak neki mejnik je treba postaviti in zato naj navedem podatek, da jih je najverjetneje iznašel Friedrich Buschmann v Berlinu leta 1821 oz. 1822. Nato se je pohod glasbila pričel in traja še danes, in sicer predvsem zaradi njegove relativne preprostosti, praktičnosti za prenašanje in uporabnosti.

Preden so se neke sredi 19. stoletja orglice razširile tudi v naših krajih, so s tem izrazom poimenovali razne vrste trstenk in sorodnih piščali. Orglice, kakršne poznamo danes, so dokaj hitro postale priljubljeno sejmarsko blago. Pogosto so veljale za otroško glasbilo, vendar pa jih je spreten godec lahko uporabil za izvajanje različnih melodij, tudi za izvajanje plesnih viž. Na Slovenskem je bil gotovo najbolj znan belokranjski godec Jazo, ki je orglice igral hkrati z lončenim basom - gudalom in v krajih, kjer je živel, veljal za pravo legendo.

Orglice so v osnovi diatonično glasbilo. Zato so tudi drugje po svetu znane predvsem kot ljudsko glasbilo - tudi pri nas, kjer je ljudska glasba v osnovi pretežno diatonična. Pozneje so se orglice (oziroma ustna harmonika, kot jim uradno navadno rečejo) razvijale in se v resni glasbi uveljavile tudi kot kromatično glasbilo (z vsemi poltoni). A tu gre v bistvu za dva inštrumenta v enem: to so pravzaprav glasilke dvojnih pol tona "narazen" uglasenih orglic, med katerimi izvajalec preklaplja s posebnim gumbom, ki mu orgličarji največkrat rečejo "register". Ampak, da se ne bomo izgubili v podrobnostih ...

Orglice so sestavljene iz deščice z luknjicami, nanjo je pritrjena kovinska ploščica z glasilkami, vse skupaj pa ščiti pokrov. Glasilke so iz prostonihajnih-prenihajočih jezičkov, ki dajejo glasbilo značilen zvok in ga zaradi načina nastajanja zvoka uvrščajo v isto družino glasbil, kot so harmonike, harmonij in nekatere vrste orgel. Kot rečeno, so orglice diatonične, kar posledično pomeni, da tok zraka v eno smer skozi eno odprtino proizvede drugačen ton, kot tok zraka skozi isto odprtino v drugo smer. Skratka, če zrak piháš, se orglice oglašijo drugače, kot če ga "vlečeš". V praksi pa to pomeni še nekaj - da na orglice lahko igramo njim primerno glasbo tudi dvo- ali večglasno.

Namenoma sem zapisal njim primerno glasbo, kajti zaradi že zgoraj omenjenih zakonitosti pa tudi zaradi načina uporabe v ljudski glasbi pri nas orglice pač niso primerne

za izvajanje česar koli. Najprej je seveda treba upoštevati sposobnosti izvajalca, pa tudi pri izboru ljudskih viž je treba biti previden. Orglice so še posebej primerne za otroške skupine (če govorim o uporabi v okviru tematike, ki ji je bil namenjen seminar), otroci pa najraje in najlaže izvajajo preproste otroške pesmi - med ohranjenimi je po značaju tako ali tako večina mlajšega izvora in vsaj deloma primerna tudi za gibno izražanje. Pri odraslih izvajalcih lahko pričakujemo kakšno izrazitejšo plesno vižo, ki ji je na istem glasbilo dodana tudi že ritmična spremljava.

Na seminarju smo preizkusili nekaj načinov melodičnega izvajanja in ritmičnih spremljav. Posvetili smo se načinom igranja, ki so primerni pri poustvarjanju našega glasbenega izročila v našem okolju in (jasno) izpustili načine, kakršni se uporabljajo v bluzu, džezu ...

Najprej smo poizkusili preprosto enoglasno igranje melodije, ki predstavlja osnovo. Za začetek smo izbrali preproste melodije, kakršne navadno na orglice igrajo otroci, ko poskušajo iz glasbila prvič izvabiti glasbo (npr. Na planincih sončece sije - pesem, ki po navadi prva pride na misel). Takoj na začetku se pokaže, da stvar vendarle ni tako zelo preprosta, kot se morda sprva zdi. Po navadi se pojavi težava pri oblikovanju ustne odprtine, skozi katero gre zrak. Obvladovanje tega elementa in orientacije na glasbilo, ki ga med izvajanjem ne vidimo, pride prav pri zahtevnejših oblikah igranja, zato mu je vredno že na začetku posvetiti vsaj nekaj pozornosti. Če poizkusimo igrati zaporedje tonov diatonične durove lestvice, bomo kmalu opazili zakonitosti razporeditve tonov na orglicah. /Malo teorije: če v glasbilo pihamo, se oglašajo toni, ki tvorijo osnovni (tonični) durov trizvok tonovskega načina, v katerem so orglice uglasene. Če zrak vlečemo, se oglasi dominantni septakord istega načina. Ampak potem manjka šesti ton lestvice in ta je dodan v vrsto, ki se oglasi, če zrak "vlečemo", saj bi bil v skupini osnovnega trizvoka preveč moteč. Na njem se vendarle "vse začne in konča". In na ta "šesti" ton je treba nekoliko paziti. Rad se namreč pridruži predvsem sedmemu tonu lestvice, kar ni najbolj blagoglasno, a na to nas opozorijo že sama ušesa./

Sledi dvoglasno igranje. Slovenska ljudska glasba je v preprostejših oblikah navadno taka, da kar "kliče po terci". Pri primerni melodiji se to navadno zgodi kar samo. Dejansko je na orglice marsikdaj lažje igrati dvoglasno kot enoglasno, posebej za odraslega človeka, ki ustnice težko dovolj prožno oblikuje, da bi lahko pihal zrak v eno samo odprtino glasbila. Navadno pazimo, da so toni, ki predstavljajo melodijo, med izvajanjem po višini "zgoraj" (prostorsko na skrajni desni med zaigranimi toni), ker orglice ne omogočajo različne jakosti sočasno izvedenih tonov in bi poslušalec težko izločil melodijo iz drugačnega razporeda zvokov.

To je torej stopnja, ki jo bodoči orgličar hitro obvlada. Sledijo preprosti načini igranja s spremljavo.

Za začetno vajo smo na seminarju poskusili z razdelitvijo v dve skupini. Ena je igrala melodijo (eno- ali dvoglasno), druga pa je dodajala spremljavo (akordično-ritmično seve-

da, saj gre vendar za plesno glasbo). Najprej na poudarjene dobe takta, pozneje na nepoudarjene. Tretji način je ta, da z močnejšim pihanjem poudarimo tiste dobe takta, ki so sicer nepoudarjene - igramo pa vse dobe. Ta način pride prav, ko orgličar igra melodijo in spremljavo sam.

Sledile so vaje, ko izvajalec vse igra sam. Dobro je začeti z res preprostimi primeri in zelo počasi, saj mora biti končni rezultat v osnovi avtomatizirano mehansko izvajanje spremljave. Tudi tu smo najprej poskusili s poudarjeno dobo - z nekoliko povečano močjo izpihanega-vdihnjenega zraka.

Sledile so vaje z dodanimi toni. Kar pomeni, da med igranjem samim spreminjamo število odprtin, skozi katere pihamo zrak. Igramo melodijo, občasno pa odprti- no ustnic razširimo tako, da se oglasijo še drugi toni akor- da, ki je zaradi zgradbe orglic (hvalabogú!) navadno - glede na smer zraka - že tako ali tako pravi.

Pri tem dodatnem odpiranju spet lahko uporabimo dva načina, ki smo ju na seminarju preizkusili:

- z razširjanjem odprtine ustnic ("na eno stran" - pri običajni drži glasbila na levo, zaradi melodije);
- z jezikom, kar pomeni, da z jezikom odprtine na orglic- ah odkrivamo in zakrivamo (levo od jezika, če je drža "standardna", se pravi, da so nižji toni na levi, višji pa na desni).

Od tu dalje je vse le še stvar iznajdljivosti, vaje, volje in nadarjenosti ...

Orglice lahko uporabimo za marsikaj. V osnovi so solistično glasbilo, so torej samozadostne, čeprav se v ljud- ski glasbi pojavljajo tudi v priložnostnih sestavih. Godec si je seveda rad poudaril ritem, navadno z ного. Pri odrskih nastopih je treba paziti, da ne pretiravamo s spremljavami (količinsko), kot zadnje čase dostikrat opazamo, ko veliko ritmičnih zvočil preglasi melodično glasbilo. Prava mera je še vedno eno prvih pravil in tudi preveč melodičnih glas- bil, ki izvajajo isto melodijo, navadno ni potrebno.

Pa tudi dolgotrajni in številni nastopi hitro postanejo enolični in dolgočasni. So pa lahko orglice zelo zanimiva občasna popestritev nastopa v obeh oblikah - s spremljavo ali brez.

V kakšnih zasedbah oz. v kombinaciji s katerimi glasbili naj se orglice igrajo, je stvar odločitve v posameznih primerih. Za spremljavo petja niso najbolj primerne že zaradi značaja glasbila pa tudi zaradi glasnosti. Godci so namreč navadno na glasbila igrali na ves glas in se niso zadrževali z namenom, da bi bilo slišati pevce. Ta način se je pojavil šele pozneje, kot bolj mestna iznajdba, podobno kot pri harmoniki. Ker pa so orglice vendar tišje od har- monike, se kot spremljava pri raznih novoletnih kole- dovanjih in podobnih obhodih tudi niso uveljavile, saj niso dovolj dobro opravljale vloge pritegovanja pozorno- sti, in nenazadnje tudi zaradi relativne neuglednosti. S harmoniko je bila družba videti pomembnejša kot z orgli-

cam in orglic ter z njimi orgličarjev ljudje niso jemali tako resno. Ta in podobna dejstva je pri uporabi in umestitvi orglic v programe folklornih, godčevskih ali drugačnih skupin dobro upoštevati, kot tudi siceršnja pravila pripravljanja programov ...

Še o izbiri orglic: ko izbiramo glasbilo, smo dostikrat v dilemi. Najdražja glasbila niso vedno najprimernejša, še posebej če ne gre za kakšnega virtuoznega izvajalca, kar je v ljudski glasbi po navadi pravilo. Boljše so preproste in majhne kot tiste z dodatnimi funkcijami, ki jih ne uporabljamo. Danes se dobijo dokaj kakovostne orglice za sprejemljivo ceno, in ker so majhno glasbilo, se na daleč niti ne vidi, če je kakšen del plastičen namesto lesen. Za glasbo, o kakršni govorimo, pa večjih in zahtevnejših niti ne potrebujemo. Če je nastop sestavljen tako, da imajo orglice v njem pomembno vlogo (pa tudi sicer), ne škodi, če ima godec s seboj tudi rezervne.

Če orglice igramo skupaj z drugimi glasbili, seveda pazimo, da se z ostalimi ujemajo v tonovskem načinu. Nekoliko je dobro upoštevati tudi samo višino zvoka. Više uglasene orglice imajo bolj prodoren zvok in praviloma porabijo manj zraka. To je pomembno pri večglasnem igranju, saj skozi orglice dobesedno "dihamo". Tudi barva zvoka je različna. "Mehkejše" so z zrakom navadno varčnejše od tis- tih z ostrim glasom. Dihalna tehnika se največkrat razvije z vajo, tako da se samodejno naučimo spuščati primerne količine odvečnega zraka (če je potrebno) skozi nos. Pomembno pa je tudi, da dolžina nastopa upošteva fizične sposobnosti izvajalca. Torej, ne pretiravati z dolžino posameznih delov, ki zahtevajo spremljavo, pa tudi količina ostalih izvajalcev (če se za njih odločimo) naj bo takšna, da se orgličar ne muči preveč, da bi jih preglasil.

Ozvočevanje orglic je zgodba zase. V zabavnih in drugih zvrsteh jih navadno igrajo naravnost v mikrofona, ki ga izvajalec drži kar v rokah. Če hočemo ohraniti značaj orglic kot ljudskega glasbila, naj mikrofona stoji v določeni razdalji, podobno kot pri večini drugih glasbil ali pri petju. Če se le da (torej če velikost prostora dopušča), je najbolje akustičnim glasbilom dovoliti, da zvenijo brez pomoči elektrike.

Literature s skromnejšimi navedki v zvezi z orglicami je veliko. V dobi informatike do podatkov ni pretežko priti, treba je biti le dovolj selektiven. Podobno tudi glede izbora viž, kar pa je druga zgod- ba in se ne nanaša le na orglice. Dobro je seveda pogledati v knjigo Zmage Kumer Ljudska glasbila in godci.

Orglice iz zbirke Tomaža Raucha.
(Foto: Tomaž Rauch, Čikečka vas, februar 2006.)

